

Mapy katastralne osad pienińskich

Maps of settlements in the Pieniny Mountains

DANUTA SOCHACKA

*Katedra Geodezyjnego Urządzania Terenów Wiejskich, Akademia Rolnicza,
ul. Królewska 6, 30-045 Kraków*

Abstract. Maps, used between 1846 and 1949, were made in order to attain taking taxes. Now, these maps are very important documentary materials, which describe ten villages' plans.

CEL I ZAKRES OPRACOWANIA

W badaniach naukowych bardzo często sięgamy do operatów katastralnych (zwłaszcza do planów), które stanowią cenny i wiarygodny materiał dokumentalny. Kompletne operaty nie zawsze zachowały się do czasów współczesnych. Niektóre z nich są rozparcelowane, a ich części znajdują się w archiwach różnych instytucji.

Celem tej pracy było ułatwienie korzystania z archiwalnych map katastralnych dotyczących osad pienińskich. Zestawiono zewidencjonowane mapy wraz z określeniem ich stanu zachowania i miejsca, w których można je odnaleźć. Podano również zwięzłą charakterystykę formy i treści planów pochodzących z różnych okresów czasowych.

KATASTER AUSTRIACKI – OGÓLNE ZASADY SPORZĄDZANIA MAP

Kataster gruntowy założony został na terenach byłego zaboru austriackiego w połowie XIX wieku w celu ustalenia stanu posiadania dla obliczenia wysokości podatku gruntowego. Zbiór dokumentów zebranych osobno dla każdej gminy kata-

stralnej stanowi operat katastralny. Tworzą go następujące części:

- mapa katastralna,
- protokół parcelowy,
- arkusze posiadłości gruntowej,
- spis alfabetyczny posiadaczy,
- spis arytmetyczny posiadaczy,
- szkice indykacyjne,
- wpisy hipoteczne,
- manualia.

Pierwsze pomiary geodezyjne, których celem było założenie katastru, miały miejsce w katastrze józefińskim, który powstał na mocy patentu cesarskiego z 1785 r. Pomiary te trwały cztery lata i były mało dokładne. Przeprowadzali je oficjaliści po odbytym kursie, a w terenach leśnych i górzystych inżynierowie. Szkice z tych pomiarów nie zachowały się. Jednak ustalony sposób podziału gruntów na role, łąki, winnice i lasy obowiązywał także później.

W 1817 roku przeprowadzono próbne pomiary w ramach triangulacji trygonometrycznej koło Modling w Austrii. Zapoczątkowały one stały kataster oparty o pomiary i mapy wykonywane przez geometrów. Zostało utworzone Biuro dla Triangulacji i Obliczeń. Pomiary katastralne i mapy opracowane na ich podstawie posłużyły póź-

niejszym opracowaniom kartograficznym, a także nowej ewidencji katastru, przeprowadzonej w oparciu o ustawę z 1883 r. Obszar Pienin i przyległe do niego tereny znajdowały się w latach 1769–1918 pod zborem austriackim. Został na nim założony kataster zwany austriackim, z którego korzystano aż do 1956 r. po uaktualnieniu i wprowadzeniu pewnych modyfikacji. Mapa katastralna powstała w wyniku pomiaru wykonanego metodą stolikową. Osnową geodezyjną była sieć triangulacyjna, pomierzona dla wyższych rzędów instrumentem o dokładności 4"–10". Niższe rzędy triangulacji wykonano stolikiem mierniczym. Plany zostały sporządzone w skali 1:2880. Skala ta pochodzi stąd, że przyjęto 40 sążni wiedeńskich (75.859 m) w terenie jako 1 cal (26.3 mm) na mapie. Dla skartowania terenów Galicji przyjęto układ współrzędnych prostokątnych z punktem początkowym na kopcu Unii Lubelskiej we Lwowie. Dodatnia oś x skierowana jest na południe, dodatnia oś y na zachód. Cały obszar został podzielony na kwadraty (równoległe do osi współrzędnych) o boku 7585.9 m (4000 sążni wiedeńskich) czyli na kwadraty o powierzchni równej jednej mili kwadratowej. Kwadraty oznaczono w pionowych kolumnach cyframi rzymskimi, zaczynając od I na wschód i na zachód od osi x . Poziomo pasy kwadratów oznaczono cyframi arabskimi od 1 od północy aż do końca obszaru objętego pomiarem. Oś y znajduje się pomiędzy 16 a 17 pasem. Kolumny na wschód od osi x oznaczone są OC (Ost-Colonach) zaś kolumny na zachód od osi x oznaczone WC (West-Colonach). Każdy kwadrat został podzielony od wschodu na zachód na cztery kolumny oznaczone literami: a, b, c, d, oraz od północy na południe na pięć pasów oznaczonych literami: e, f, g, h, i. W ten sposób w każdym kwadracie powstało 20 arkuszy sekcyjnych o szerokości 1896.48 m (1000 sążni wiedeńskich) i wysokości 1517.19 m (800 sążni wiedeńskich). Mapa katastralna opracowana jest w tych sekcjach o formacie 0.327 m (20 cali) \times 0.650 m (25 cali). Rama sekcyjna podzielona jest na całe kreskami o długości 1.5 mm, przy czym co piąta kreska ma długość 5 mm. Rama sekcyjna obejmuje obszar 500 morgów austriackich. Sekcje są numerowane w ramach każdej gminy katastralnej. Nr 1 posiada sekcja północno-zachodnia. Nume-

racja przechodzi wierszami z zachodu na wschód. Na jednej z map gminy, zwykle na pierwszej, podany jest opis zawierający:

- nazwę gminy,
- kraj,
- powiat,
- datę litografowania mapy,
- datę pomiaru,
- skalę w sążniach,
- skalę w metrach,
- ustawienie arkuszy.

Zachowały się nieliczne egzemplarze map katastralnych podregionu pienińskiego. Znajdują się one w archiwum: Oddziału Okręgowego Przedsiębiorstwa Geodezyjno-Kartograficznego w Nowym Targu (OPGK w Nowym Targu), Okręgowego Przedsiębiorstwa Geodezyjno-Kartograficznego w Krakowie (OPGK w Krakowie) i w Archiwum Państwowym w Krakowie (AP w Krakowie).

OPIS PLANÓW KATASTRALNYCH WSI PIENIŃSKICH

Zewidencjonowane plany katastralne pochodzą z kilku okresów: z lat 1846–1847, z końca XIX wieku, z lat 1890 i 1893, z okresu II wojny światowej i pierwszych lat powojennych.

Okres 1846–1847

Plany z tego okresu są w skali 1:2880. Podzielić je można na barwne i czarno-białe. Są to odbitki litograficzne wykonane na białym papierze czerpanym. Arkusze barwne mają znak wodny przedstawiający pieczęć z napisem „PRO PATRIA EIUSEQUE LIBERTATE”. U góry pieczęci znajduje się korona, z której wyrasta drzewo. Pośrodku, na cokole, lew w koronie, trzymający w łapach insygnia władzy. Zasadniczo oba rodzaje planów wykonano tą samą techniką, są jednakowo opracowane graficznie oraz łączy je wspólna symbolika oznaczeń. Przy realizacji tych planów kierowano się instrukcją wydaną w Wiedniu w 1824 roku, zawierającą między innymi przepisy określające metody przeprowadzania pomiarów i obliczeń oraz zasady kartowania i opisu planów.

Arkusze map były kompletowane w kopertach, na których nalepiony był szkic obszaru wsi w układzie sekcyjnym, obrazujący usytuowanie

obiektu względem sąsiednich wsi. Podstawowy format arkuszy wynosi 60×70 cm. Odchylenia od niego wynoszą ± 2 cm. Istnieją także arkusze niepełne (cięte), mieszczące skrajne sekcje. Arkusze zawierają jedną lub dwie sekcje. Numery sekcji są oznaczone nad ramką sekcijną cyframi rzymskimi. Jeden z arkuszy jest zarazem kartą tytułową. Umieszczono na nim napisy w języku niemieckim: nazwę wsi, przynależność administracyjną, skalę oraz kiedy i gdzie plany zostały wykonane. Poniżej znajduje się jedna podziałka transwersalna w sążniach lub dwie podziałki w sążniach i metrach.

Istnieje parę odmian planów katastralnych z tego okresu. Różnice zaznaczają się w układzie arkuszy, wysokości znaków graficznych i liter, opisie nazw sąsiednich wsi, w sposobie kolorowania granic i dodatkowym kropkowaniu niektórych użytków. Na niektórych planach prowadzono ewidencję. Numery działek i wszelkie zmiany granic nanesione są odręcznie czerwonym tuszem.

Wykaz ważniejszych symboli graficznych planów katastralnych z lat 1846–1947 rejonu pienińskiego:

- Granica powiatu (Bezirks Grenzen)
- Granica gminy (Gemeinde Grenzen)
- Granica wsi
- Inne linie ciągłe i przerywane grubości 0.1 lub 0.2 mm
- Punkt trygonometryczny (Trigonometrischer Punkt)
- Punkt graficzny (Graphischer Punkt)
- Znak graniczny (Granz-Zeichen-Hotter)
- Kamień graniczny (Grenzsteine)
- Krzyż drewniany (Holzernes Kreuz)
- Kapliczka (Kapelle)

Można spotkać plany katastralne wykonane w technice kolorowej i czarno-białej. Obowiązywała też w tym wypadku zasada jednolitości kolorów lub oznaczeń graficznych dla poszczególnych użytków i elementów infrastruktury terenu:

- role – kremowe lub bez znaków graficznych
- łąki – zielone lub rzadko kropkowane rzędami
- pastwiska – seledynowe lub rzadko kropkowane rzędami
- winnice, ogrody – ciemno-zielone lub gęsto kropkowane rzędami
- sady – ciemno zielone lub symbol drzewa owocowego

- lasy – szare lub symbol drzewa liściastego i szpilkowego
- krzewy – symbol krzewu
- nieużytki – białe lub równomiernie powtarzające się dwie kreseczki
- drogi – sepia, niektóre tylko kolorowane
- wody – błękit, niektóre tylko kolorowane
- budynki i budowle – żółty (drewniane), karmín (ogniotrwałe), niektóre kolorowane

Plany z końca XIX wieku (1890–1893 r.)

Plany z tego okresu są w skali 1:2880. Są to odbitki litograficzne, wykonane w grafice czarno-białej na cienkim, twardym papierze kartonowym o różnych odcieniach. Plany opracowano według aktualnego stanu katastru, po przeprowadzeniu nowej ewidencji w oparciu o ustawę z 1883 r. Wykorzystano wcześniejsze pomiary geodezyjne i plany z lat 1846–47. Powstały one jednak w nowym podziale administracyjnym, w którym wsie obszaru Pienin znalazły się w granicach powiatu podatkowego Nowy Targ.

Układ triangulacyjny (Iwowski) i podział sekcyjny pozostał ten sam. Sposób opracowania graficznego uległ tylko niewielkim zmianom wprowadzonym przez nową instrukcję (Instruction für Aussföhrung der in folge der Allerhöchsten Patente von 23 December 1817 und von 20 Oktober 1849 angeorbneten Katastral – Vermessung). Arkusze mają format około 57×72 cm. Zawierają jedną lub dwie sekcje oznaczone nad ramką sekcijną cyfrą arabską. Jeden z arkuszy jest kartą tytułową. Umieszczono na nim napisy w języku polskim np. „Tylka w Golicy”. Powiat podatkowy „Nowytark”. Litografowano w c.k. zakładzie litograficznym katastru wg stanu z roku 1893”. Poniżej lub z boku znajdują się dwie podziałki transwersalne (w sążniach i w metrach). Także na karcie tytułowej znajduje się rysunek ustawienia arkuszy względem podziału sekcyjnego.

W treści planów zwracają uwagę liczne nazwy miejscowe (między innymi ról Kubaszowska, Dudowska itp.), numerowane punkty ciągów poligonowych i starannie wykreślone znaki graficzne różniące się od stosowanych w planach z 1946 i 1947 r. tylko wielkością. Niektóre działki są kolorowane. Zmiany wykreślone są czerwonym tuszem. Dotyczą one głównie zabudowy oraz prze-

biegu granic w strefie zabudowy. Podobnie czerwonym tuszem prowadzono ewidencję niektórych działek. Plany z lat 1890 i 1893 przetrwały w gorszym stanie niż większość planów z pierwszej połowy XIX w. Zachowały się także szkice inductive z lat 1886–1896 oraz manualia.

Plany z okresu II Wojny Światowej i powojenne

Z okresu II Wojny Światowej zachowały się tylko pojedyncze arkusze map katastralnych Krościenka. Trudno ocenić, czy w tym czasie powstało jednolite i kompletne pokrycie mapowe. Kilka dostępnych arkuszy wykonanych jest na podstawie austriackich pomiarów katastralnych i stanowi w praktyce transformację planów dziewiętnastowiecznych. Wykonane są na gładkim, błyszczącym kartonie. Napisy i nazwy są w języku niemieckim i w kolorze zielonym. Sytuację wydrukowano drukiem czarnym. Ewidencja jest prowadzona czarnym tuszem a nieliczne zmiany wrysowywano na czerwono. Wprowadzono oznaczenia (na marginesach planów) numerów sekcji sąsiednich. Karta tytułowa zawiera układ arkuszy w sekcjach i tytuł: „KROŚCIENKO Distrikt Krakau, Kreis Neumarkt. Reproduzieret nach dem Bestende vom Jahre 1942. Vermessen im Jahre 1846”. Plany reprodukowano także w 1949 r. w Krakowie. Z tego też roku pochodzi część sekcji w zachowanym komplecie. Z planów powojennych (z 1948 roku) zachowały się tylko plany dwóch osad: plan wsi Grywałd w skali 1:2000 i plany Krościenka w skali 1:1000, wykonanych na cienkim kartonie o odcieniu kremowym. Wykonano je na podstawie nowych pomiarów geodezyjnych w nowych układach sekcyjnych.

Plany Grywałdu są odbitkami litograficznymi z sytuacją i ewidencją w kolorze czarnym a opisami i osnową geodezyjną w kolorze zielonym. Zmiany są wykreślone czerwonym tuszem. Opracowanie graficzne i znaki umowne przypominają współcześnie stosowane w kartografii. Sekcja obejmowała obszar 1000 × 2000 m.

Plany Krościenka są pierworysami wykreślonymi czarnym tuszem. Punkty poligonowe naniesiono czerwonym tuszem. Na arkuszach środkowych wniesiona jest ewidencja gruntów i budynków. Układ sekcyjny jest inny niż dla planów

Grywałdu. Sekcje obejmują obszar 500 × 625 m. Oprócz planów zachowały się szkice poligonowe Krościenka z pomiarów wykonanych w 1948 r. metodą rzędnych i odciętych w skali 1:500. Na szkicach tych są między innymi imiona i nazwiska właścicieli parcel oraz własność grup wyznaniowych.

ZESTAWIENIE PLANÓW KATASTRALNYCH OSAD PIENIŃSKICH

Czorsztyn

– brak planów i innych opracowań graficznych

Grywałd

– 1943 r. szkic sieci poligonowej 1:10000
 – 1948 r. plan w skali 1:2000. Arkusze: 1, 2, 3, 4/8, 5, 6, 7, 9/13, 14/21, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22/24, 23. Jakość i stan arkuszy dobry, nieliczne plamy. Uszkodzone brzegi arkuszy (liczne naddarcia).

Hałuszowa

– 1847 r. plan kolorowy w skali 1:2880. Arkusze: 1, 2, 3, 4 ad.4. Komplet. Stan arkuszy średni. Zabrudzenia, na brzegach plany są podklejone. Treść czytelna. Projekt drogi i numery działek wkreślono ołówkiem.

Kluszkowce

– 1847 r. plan kolorowy w skali 1:2880. Arkusze: 1–9, ad. 6, ad. 3. Komplet. Stan arkuszy dobry z wyjątkiem sekcji 6, która jest w wielu miejscach po podklejaniu, brzegi ma naddarcie podklejone. Wkreślony projekt drogi.

– 1893 r. plan w skali 1:2880. Arkusze: 1/7, 2, 3, 4/8, 5, 6, s. 9 jest na marginesie arkusza 4/8. Komplet. Stan zły, liczne plamy, zabrudzenia, naddarcia, zniszczone brzegi, Bardzo zniszczony arkusz 6. Dużo zmian naniesionych ołówkiem.

Krościenko

– 1846 r. plan kolorowy w skali 1:2 880. Arkusze 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, ad. 15, 16, 17, ad 17. Brak sekcji 10. Stan średni, brzegi zniszczone, podklejone. Oddarte części arkuszy 7

i 17, arkusz 6 podarty, podklejony. Arkusz 11 w złym stanie. Jedna podziałka transwersalna.

– 1846 r. plan w skali 1:2880. Arkusze 1/2, 3/13, 4/16, 5/9, 6, 7, 8/12, 10, 11, 15. Brak sekcji 14 i 17. Stan dobry. Na arkuszu 1/2 z boku: “Die individuelle Reclamation vom Jahre 1846”.

– 1890 r. plan w skali 1:2880. Arkusze: 1/4, 2/16, 3/13, 5/9, 6, 7, 8/12, 10, 11, 14. Brak sekcji 15 i 17. Stan zły, liczne plamy i nacieki, brzegi nad darte, i pobrudzone, nieliczne ubytki w treści planów. Budynki są numerowane.

– 1942 r. plan w skali 1:2880. Arkusze: 1/4, 2/16, 3/13, 5/9, 6, 7, 8/12, 10, 11, 17,

– 1948 r. plan w skali 1:1000. Arkusze 1, 2 (podarte), 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. Brak sekcji 4, 5, 13, 14, 15. Stan dobry. Arkusze skrajne bez ewidencji i o ubogiej treści.

– 1948 r. szkice poligonowe w skali 1:500. Dwa typy szkiców. Na nich sytuacja, punkty poligonowe, linie pomiarowe, miary. Metoda pomiaru rzędnych i odciętych. Arkusze nieoznaczone literą r: (stan średni i zły), wykreślono na kartonie sekcje: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12. Brak sekcji 9, 13, 14, 15. Arkusze oznaczone literą r (stan średni i zły), zachowane szkice 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 13, 14, 15. Brak arkuszy 6, 10, 11, 12.

– 1949 r. reprodukcja. Stan arkuszy zróżnicowany: 14, 15 dobry (niewielkie zabrudzenia), 8/12, 17, 3/13, 2/16, 1/4 stan średni (podklejone brzegi, plamy), stan zły (naddarcia, zagięcia). Braki w treści sekcji 10, 11, 14, 15.

Krośnica

– 1847 r. plan kolorowy w skali 1:2880. Arkusze: 1, 2, 3, 4, 5, 6. Komplet. Stan dobry z wyjątkiem sekcji 4, która jest starannie podklejona. Wrysowane projekty dróg, a nowa droga wykreślona czerwonym tuszem.

Sromowce Niżne

– 1846 r. plan kolorowany w skali 1:2880. Arkusze: 1, 2, 3, 4, 5, ad 5, 6, 7. Brak ad. 4. Stan średni, podklejenia i zagięcia.

– 1893 r. plan w skali 1:2880. Arkusze 2, 3, 4, 5, 6, 7. Brak sekcji 1, ad. 4, ad. 5. Stan zły, zabrudzenia, liczne podklejenia, zagięcia. Arkusz 4 bez górnej części. Plany częściowo ręcznie kolorowane, podkreślone kredkami i ołówkiem.

Sromowce Wyzne

– 1846 r. plan kolorowy w skali 1:2880. Arkusze: 1, 2, 3, 4, 5, 6, ad. 6, 7, 8. Komplet. Stan średni i zły. Zniszczone brzegi, liczne podklejenia, naddarcia, uzupełnienia. W złym stanie są sekcje 5, 6, 7.

Szczawnica

– 1846 r. plan kolorowany w skali 1:2880. Arkusze 1/5, 2/3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 14/18, 15, 16, 17. Brak sekcji 11, 13, 19. Stan dobry i średni. Niewielkie uszkodzenia brzegów arkuszy. Arkusz 12 naddarty, podklejony. Jedna podziałka transwersalna.

– 1846 r. plan w skali 1:2880. Arkusze: 1/5, 2/3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14/18, 15, 16, 17, 19. Komplet. Stan zły, zabrudzenia, naddarcia, zniszczone brzegi, dziury. W szczególności złym stanie sekcja 11, 13, 19. Liczne zmiany naniesione czerwonym tuszem i notatki w ołówku.

Tylka

– 1847 r. plan kolorowany w skali 1:2880. Arkusze 1, 2, 3, ad 3, 4, 5. Stan dobry. Podklejenia brzegów arkuszy, które są numerowane cyframi arabskimi w lewym górnym rogu.

– 1847 r. plan kolorowany w skali 1:2880 o innym układzie arkuszy. Arkusze 1/2, ad 3/5, 3/4. Jedna podziałka transwersalna. Stan dobry. Mniejsze napisy.

– 1893 r. plan w skali 1:2880. Arkusze 1/2/3/ad. 3,4/5. Komplet. Stan zły. Zabrudzenia, naddarcia, ubytki w rogach arkuszy i na ich skraju. Na arkuszu 1/2/3 notatka: „Z powodu braku manualii i szkiców indykacyjnych nie wkreślono następujących parcel: ... wykaz”.

SZKICE INDYKACYJNE

Szkice indykacyjne są to mapy katastralne przeznaczone do prac polowych (klasyfikacja gruntów, założenie osnowy). Szkic indykacyjny jest mapą katastralną podzieloną na cztery części, podklejone tekturą lub płótnem. Kompletu szkiców indykacyjnych osad pienińskich zachowały się tylko w paru przypadkach:

- Czorsztyn – nie zachowały się,

- Grywałd – nie zachowały się,
- Hauszowa – 1886 r. (komplet), 1896 r. (duże braki),
- Kluszkowce – 1887 r. (niewielkie braki), 1893 r. (komplet),
- Krościenko – 1846 i 1886 r. (duże braki), 1911 r. (nieznaczne braki),
- Krośnica – 1887 r. (niewielkie braki),
- Sromowce Niżne – 1882 i 1892 r. (komplet),
- Sromowce Wyżne – 1886 r. (niewielkie braki), 1892 r. (komplet),
- Szczawnica – nie zachowały się,
- Tylka – 1886 i 1893 r. komplet.

LITERATURA

Hajdukiewicz i in. 1956. Wskazówki dla wykonawców pomiarów wyłączeniowych na terenach objętych katastrzem

austrackim. — Klub Techniki i Racjonalizacji przy Krakowskim Przedsiębiorstwie Mierniczym. Mpis 30 s.

Sochacka D. 1996. Proces przemian przestrzennych miasteczka rolniczego Krościenka nad Dunajcem. — Zesz. Nauk. AR w Krakowie, ser. Rozprawy **212**: 1–155.

SUMMARY

In the period from 1769 to 1918, the area of the Pieniny Mountains was annexed by Austria. During that time many maps were compiled, which were the beginning of the cadaster, aimed at collecting taxes. This elaboration consists remained description of the maps, composition of village plans for the Pieniny Mountains region for village: Czorsztyn, Grywałd, Hałuszowa, Kluszkowce, Krościenko, Krośnica, Sromowce Niżne, Sromowce Wyżne, Szczawnica i Tylka.